

SZÉPIRODALMI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI LÍRA FRISS HAJTÁSAI.

A magyar szépirodalom termelése különösen a lírában szembetűnő, ahol az új poéták nevének egész sora vetődik eléink a háborút követő évekből. A kritikának lenne kötelessége ezeknek az új tehetségeknek a segítségére sietni, őket irányuk, próbálkozásuk helyes vagy helytelen voltáról tájékoztatni, de a kritika talán sohasem volt annyira megoszló, mint napjainkban. A napilapok politikai szembenállása átizzik azokon az ítéleteken is, amelyekkel egy-egy új íróat köszöntenek vagy elítélnek és így történhetik meg az, hogy nincs jó kötet, amely valahonnan lekicsinylést és nincs értéktelen kísérlet, amely valahonnan magasztalást nem kapna. Nem lehet célunk az, hogy itt ezt a rengeteg új kötetet áttekintsük és józan elfogulatlansággal megtárgyaljuk, csak kiragadunk közülük egy-két figyelemre méltó címet.

A legifjabbak közül sok ígéretet nyújt *Király Tibor* kötete (*Átkozottak vagyunk*. Debrecen) lelke tartalmával és formai készségével. Színes, dallamos szavával a gyönyörködtetés forrásává tud emelkedni *Tóth László* néhány verse (*Versek*. Pallas). Sok erő és eredetiség kap meg *Erdélyi József* költeményeiben (*Ibolyalevél*. Táltos). A nagy veszteség fájdalomának tisztahangú dalával hódít *Ölvedi László* (*Valakit látunk*. Élet). A forma hangulatot hozó művészete gyönyörködtet *Bányai Zoltán* dalfoszlányaiban (*Adagio*. Szerző kiadása). A háború és összeomlás erőteljes költeményekre ihlette *Farkas Andort* (*Ős tűzek*. Sátoraljaújhely). Jogos reményt kelt *Csanádi György* (*Az évek*. Kolozsvári kiadás) meleg érzésével és színekben gazdag nyelvével. Sajátos lelkivilágát gondos művészettel tolmácsolja *Fóthy János* (*Üvegház*. Amicus). A zenei ritmus tiszta csengésével nemes férfileket sugároz felénk *Graff Kálmán* kötete (*Vasárnap reggel*. Élet). Melegségével kap meg *Gáspár Jenő* költészete (*Örök hárfá*. Pallas). Stílusának színes gazdagsága teszi *Börzsönyi Béla* kö-

tetét (*Muzsikaszó*. Szerző kiad.). *Németh István* dallamos apróságaiban találta el az ajkára illő hangot (*Lelkem elküldelek*. Csoma). Vannak poéták, akiknek ihletettsége még nem lelte meg a művészi kifejezést: így a gazdag termékenységgű *ifj. Radványi Sándor* (*Fiatal szívvel*. Nyiregyháza), a forrongó lelkületű *Székely László* (*Isten szeme előtt*. Miskolc) és a mindig szenvedélyt kergető *Tóth Gyula* (*Fáradt induló*. Székesfehérvár). Vannak poéták, akik tudatos művészetük újságával igyekeznek olvasót szerezni, így *Veér Imre* sajátos ballada-kötetével (*Balladák*. Acél test.), *Kocsis László* pedig a középkori franciskánus poéták naiv hangjának és formájának átvételével (*Ferenc virágos kertje*. Dombóvár). Mindezen azonban érezni lehet, hogy a kezdő poéta keresi a lelkét leghívebben tolmácsoló hangot: a siker e kötetek termésében nem egyöntetű, de mindegyikben figyelemreméltó.

Az újabb, de ismertebb poéták közül a hazafias érzés tolmácsolásában *Mentes Mihály* (*Fertő*. Győr) és *Vályi Nagy Géza* (*Költemények*. Szerző kiad.) tudott közönséget hódítani; *Madai Gyula* (*Gondolatok szárnyán*. Bethlen-nyomda) szép magyar nyelvvel és nemesen egyszerű lelkével érdemelt elismerést; *P. Pál Ödön* (*Tárogató*. Szt.-István Társ. — *Fekete váza*. Élet) a hazafias érzésvilágnak és a hangulatainak csendjébe vonuló léleknek tiszta rezdüléseit jegyezte le. *Sziklay János* a Balaton világának hangulatait és meséit szövögette költeményekké (*Balaton*. Bpt.). Mellettök a Nyugat írói közül *Tóth Árpád* finom húrozatú lelke érdemel figyelmet (*Az öröm illan*. Táltos), míg *Kemény Simon* (*Így élem világom*. Athenaeum) és *Gellért Oszkár* (*Testvérbánat csillaga*. Nyugat) új, reprezentatív kötete a nagyváros dekadens levegőjének füstös, szennyes világával igazi gyönyörködést nem tud kelteni. Sokkalta nagyobb jelentőségűnek kell ítélnünk *Vargha Gyula* újabb költeményeit, melyeket a M. Tud. Akadémia tett közzé (*Ködben*. 1915—1921). Az önmagának daloló, nemes emberszeretettől ihletett, gondos művészettel papírra vetett versek a nyugodt gyönyörködésnek ünnepelendő forrásai.

A M. Tud. Akadémia még egy költői művel ajándékozta meg a magyar irodalmat: *Kozma Andor* hatalmas koncepciójú époszával (*Turán*. Ósrege). A közelmúlt nehéz élményeit termékenyítik meg képzeletét, hogy ez a magyarság ősi bölcsőjének képét varázsolja az olvasó elé, idillre emlékeztető, könnyed előadásban, pompásan ömlő rithmus zenéjével. Éposza

ép azért sokkalta maibb és nemzetibb, mint *Palágyi Lajosé* (*Az anyaföld.* Révai Test.), mely lírai részekre töri a magyar őstörténelem elképzelését. A nagy époszok iránt azonban a közönségnek nem sok az érzéke: innen van, hogy a napi kritika sem vett tudomást *Gajdács Pálnak* Arany János útján sok ügyességgel járó elbeszélő költeményéről (*A moóri huszárkapitány.* Békéscsaba), amely Eötvös Károly meséjén ihletődve a magyar szabadságharc forгатagát és a következő századnegyed életét meséli el.

Az irodalomtörténet nagyjai közül Csokonai és Petőfi kerültek új kiadásban a közönség kezébe. *Csokonai Vitéz Mihály Összes Műveit* Harsányi István és Gulyás József rendezte sajtó alá öt kötetben. Kiadásuknak érdeme, hogy az eddig ismert szövegeket a kéziratokhoz és első kiadásokhoz illeszkedő, hű lenyomatban adják, az előttük csak hírből ismert Csokonai-versek nagy részét felkutatták és így a nagy debreceni poétának lehető teljes költői hagyatékát adják. *Petőfi Sándor* költeményeit Budapest városa Ferenczi Zoltán gondos összeállításában tette közzé, a Franklin-Társulat pedig Voinovich Géza életrajzi és kritikai megjegyzéseivel. Mindkettő nagy értékű tudományos kiadás.— Az elhunyt *Dalmady Győző* költeményeit Sajó Sándor kegyeletes megválogatásában a Kisfaludy-Társaság adta ki, egységes képen óhajtván bemutatni ezt a hosszú, nemes költői pályát. — Ugyancsak a kegyelet rendezte sajtó alá *Dingha Béla* hátrahagyott verseit is (*Elhaló akkordok.* Kiadják barátai).

Az anthológiák sorából az a gyűjtemény emelkedik ki, amelyet Gragger Róbert tett közzé (*Anthologia Hungarica.* Insel-Verlag). Ez a szép kiállítású kötet a magyar líra egész termését áttekinti, sajnos, az újabb lírikusok megválasztásában sok méltánytalan mellőzéssel. — Tordai Ányos (*Rózsáskert.* Szt.-István Társ.) a magyar katolikus költészet gyöngyeit szedte össze szavalókönyvébe, az ifjúság számára.

Dr. Alszeghy Zsolt.

A MAGYARORSZÁGI SZÉPPRÓZA FRISS TERMÉSE.

Valósággal megoldhatatlan feladatnak látszik a magyar széppróza friss terméséről a számotadás: oly gazdag a költői termés és oly jelentős értékek kerülnek elénk. A csoportosításban sem elégíthet ki a tárgyválasztás időbeli megkötöttsége, hiszen egy-egy írónak könyvei között is adódik jelenből és multból merítő regény. Mégis próbát teszünk — legalább a nagy többség bemutatásánál — ezzel a kettéválasztással.

A jelent ábrázoló regények közül a legkapósabbak *Csathó Kálmán* könyvei; nem mernénk ezzel a megállapítással értékelni, hiszen Csathó hatásának nem művészi az alapja, hanem az a szerencsés tapintat, amellyel kissé mindig szentimentális nagy lányaink szívéhez az útát romantikus történetkéi megtalálják (*Pókháló*. Singer és Wolfner. — *Kék táska*, u. o.). Ha a mesét a multba helyezi, a történeti színezet akkor sem több neki, mint egy kis biedermeieres hangulat (*Mikor az öregek fiatalok voltak*. S, W.). Alapjában igazabb, hívebb az intézeti leány lelki képe *Havas Alisz* regényében (*Katicabogár*. Franklin), ahol a Csathónál megszokott szerelmes történet egyénivé különülő leánynak sorsát formálja. — Kedves, de cselekvényének valószínűségéről bizonytalanságban hagy *Majthényi György* regénye (*Majális*. Athenaeum), amely egy emlék sorsát kíséri nyomon egy boldogtalan asszony életében. — *Szemere György* újabbkötetei (*Egy falusi kisasszony története*. Fr. Rontó Böszörmény. Magyarság.) a régi mesebőséget és megfigyelő képességet mutatják egy előkelő helyzetbe jutó leánynak és egy vidéki magyar gazdaembernek a történetében. — *Schöpflin Aladár* (*Morsóczy Pál szép nyara*. Fr.) egy ifjú ember férfivá érésének a folyamatát kíséri nyomon gondos figyelemmel. — *Lázár István* (*A nap lelke*. Légrády) a tudományos probléma regénybeállításával tesz próbát. Sikerültebbek keleti östörténetei, melyekben a lokális és történeti színezet érdekesen szőtt mesét árnyal (*Betulia virága*. Légrády). — *Bartóky József* a magyar paraszt egészség-

ges világát festegeti (*Őszi esték*. Fr. *Télben*. u. o.) érdekes, közvetlen megfigyeléssel, kedvesen egyszerű előadásban. — *Drasche Lázár Alfréd* a főúri körökben játszatja le bonyodalmas cselekvényű regényét (*Tied az élet*. Fr.), kissé gyors menetben végig vezetve a közelmúlt rázkódásain, anélkül, hogy maga az író is belemélyedne akár alakjaiba, akár a kor festésébe. — *Heltai Jenő* (*Mese az ördögről*. S. W.) és *Moly Tamás* (*Szegedy Emma színésznő*. Fr.) a mai Budapest életével ismertetnek meg, amaz változatos és találó elbeszélésekben, emez egy elnagyolt regény fonálán. — A mai magyarság életproblémája a háttére *Komáromi János* regényének (*Jegenyék a szélben*. Magyarság.), az előtérben azonban egy üdén papírra vetett szerelmi történet áll. — Bágyadtabb *Finta Sándor* első regénye (*Rózsavár*. Szt. István Társ.), mely a háború és frontbomlás drámai mozgalmasságával színezi azt a kedves, de szomorú történetet, mely egy dunántúli városnak környezetéből kinövő leány alakját viszi az ábrándozó szerelemből a kijózanodásba. — *Surányi Miklós* *A mester* (S. W.) lapjain egy robusztus magyar tehetség lelki rajzát adja; a *A gyujtogató*-ban (S. W.) pedig egy falu régi erkölcsének képét rajzolja meg a közvetlen emlékezés melegségével, az életből szeretettel kikapott alakok megörökítéséhez szükséges hűséggel, itt-ott némi irányzatos hangsúlyozással. — *Pekár Gyula* novellás kötetei (*A bresztováci szent*. Pantheon. — *Az aranykeztyűs kisasszony*. S. W.) a könnyen bogozó mesefantáziának üde alkotásai, telve csillogó ötlettel, vonzóan színes stílus köntösében. — Keserű, kilátástalan az a világ, amely *Tersanszky J. Jenő* regényeiben lép elénk: hősei az élet lemaradottjai, a lejtőn egyre sülyedő kártyás ember (*A két zöld ász*. Fr.) és a kisváros predesztinált nyomorbohémje (*Kakuk Marci*). Írói egyéniségét kettő jellemzi: az apró vonásokból vázlatos egyéniségeket életre keltő jellemző művészet, mely szinte kifogyhatatlan az alakteremtő termékenységben; és stílusában s világnézetében kegyetlenné keményedő realizmus. *Babits Mihály* (*Timár Virgil fia*. Atheneum) regényében a szerzetes-tanár lelki világa tárul elénk, melyet főalakjánál a rokonszenv idealizáló, mellékalakjainál valami keserű emlék pellengérező hangulata színeztet. — A keserűség lázongó szenvedéllyé lobban *Szabó Dezső* novelláiban (*Ölj! Táltos*), áttöri az elbeszélés objektív stílját, az író felhördüléseit túlságos hangsúlyhoz segíti, olyanformán, mint mikor egy nagyszerű, életsorsok borzalmas tragikumát hanghullámokra bízó klasszikus zenemű előadásain a harmoniából

kicsendül, kiviharzik valami fülettépő, lelketrázó kürtszó. Stíljének a sarjadás illatát lehelő bujasága a mese és a valóság színeit keveri azon a hatalmas vásznon, amelyet a *Csodálatos élet* regényében (Táltos) bont ki előttünk, az erdélyi föld tragikumát tárván elénk. — *Rákosi Viktor* regénye (*Magyar Iliász*. Révai) a felvidék parasztapostolát és ősi földesurát állítja egy honmegtartó iliászi harc élére, a nemzeti probléma mögé azonban egy boldogtalanná halkuló szerelmi történetet helyez. A régi Sipulusz humorának kincse fakad újra *Amikor még jókedvűek voltunk* (Révai) c. kötetében.

A történelmi regény műfajában tett kísérletek közül kiemelendő *Kárpáti Aurél* kötete (*Aquomanile*. Kultura): Rogerius mester szerzetesi szívének gyengéd szerelmi története. — *Kosztolányi Dezső* (*Véres költő*. Geniusz) Nero alakját kelti életre, majd a császárt a modern dekadencia őstipusának rajzolván, főhősének lelki rajzában sok ügyességgel, de a kor megjelenítésében az elnagyolás bágyadtságával. — *Móricz Zsigmond* változatos regénytémái közt épen a leghatalmasabb a történelmi téma (*Tündérbert*. Athenaeum): az az Erdély, mely Báthori Gábor fejedelemségét sínylette. A történelmi korszak érzékiségétől ízzó levegőjét pompásan tudja éreztetni Móricz nyers realizmusa, bár a légkör feszültségének hangsúlyozására szereplőinek jellemét egyoldaluvá élesíti. Alapjában a történelmi magyarság árvasága adja az alaphangot a debreceni kollégium mai diákéletének rajzához (*Légy jó mindhalálig*. Ath.), mely a gyermekléleknek gondos művészettel és meleg szívvel színezett képévé tökéletesedik. Móricz Zsigmond modern témái (*Házasságtörés*. Ath. *Egy akol, egy pásztor*. Ath.) a nagyvárosi ember szerelmi életének vonaglásához vezetnek, bár az élet bénítóan rideg sodrát mesteri vonással éreztetik. — Érdekes művészeti újdonság *Komáromi János* kötete (*Esze Tamás*. Geniusz), mely a tokaji zendülés époszát írta meg az époszi tárgyhoz bámulatatosan illeszkedő, a monumentalitást mindvégig éreztető prózában. — *Herczeg Ferenc* (*A fogyó hold*. S. W.) a hanyatló török uralom korszakát eleveníti meg regényében, a Balassa Bálint, Nádasdy Ferenc korának egy jellemző legénysors mesefonalára fűzve mindazt a szemléletes adatot, mely az akkori Magyarország állapotát megvilágítja. — Szorosabban irodalomtörténeti alakok a szereplői *Krudy Gyula* két könyvének (*Ál Petőfi*. Ath. — *Hét bagoly* u. o.), csakhogy Krudy a neveket inkább színező háttérnek használja, hogy asszony közönséget hódító szerelmes törté-

neteik az irodalmi érdekességet is felölték. — Sajátos, hangulattal festő regénystílus lép meg *Ábrahám Ernő* kis kötetében (*Bús király*. Táltos), mely a Ferenc császár korának vidéki magyarjait kelti új megvilágítású életre. — *Dóczy Jenő* (*Egy nap Arany János életéből*. Ath.) ügyesen sűríti egy kiskőrösi délután rajzába mindazt, amit az irodalomtörténet az ötvenes évek Arany Jánosának lelkére vonatkozólag megállapított.

A magyar írók sorában a történeti mult a legállandóbban *Kosáriné Réz Lolát* foglalkoztatja: három regénye játszódik le a felvidéki bányavárosok multjában. Az *Ulrik inas* (Ath.) Ulászló korának életébe vezet, a *Szép Kamilla macskája* (u. o.) a szabadságharc utóhangulatát érezteti, az *Álom* (u. o.) pedig a jelennek mesébe futó korszakát veti elénk. A hangulatos színeket valami sajátosan asszonyos művészettel veti palettájára és mindig meleg, valószerű, érdekes képpé kerekíti. — *Ferenczi Sári* egy irodalomtörténeti érdekű életsors megjelenítésére vállalkozott (*Estétől hajnalig*. Pantheon) és ennek keretén belül annak a megfejtésére: miért lett Jósika íróvá. Ha megfejtése nem is vág egybe az irodalomtörténet megállapította adatokkal, a regény lélektana szempontjából ügyes, sikerült. — A ma problémái érdeklik, égetik *Erdős Renée* lelkét: regényei szorosan hozzásimúlnak azokhoz a vívódásokhoz, amelyeket valaha az életben, most az emlékezésben e problémákkal, mint a saját problémáival önmaga vívott. Innen van regényeink sajátos Janus-arca: izzó, néha perzselve égető, máskor csak befelé emésztő szerelmi láng és a partra talált, békés révbe jutott nyugalom. *Santerra bíboros* (Dick) az Istennek ajánlkozó papi lélek küzdelme az asszonyszerellemmel, a *Nagy sikoly* (Dick) az asszonylélek hányódása az érzéki öröm és az anyai öröm két partja között; mind a kettőben mesteri lélekrajz aprózza az alapjában könnyen, a hivatás felismerésével megoldható problémát. — *Dobosi Pécsi Mária* kötetei (*Persephoné elrablása*. S. W. — *Antoni Dániel*, ú. o.) a pesti életnek keserű melankóliával, kissé bágyadtan festett képei. — *Gellért Mária* a vidéki földbirtokosleány lelkének alakulását figyel meg, amint arra a család férfiszerelmei hatnak. (*Don Juan leánya*. Pallas).

A mult írói közül is posthumus kötetben szólalt meg egy: *Gyulai Pál*, akinek szerkesztői önkénnyel annak idején a Budapesti Visszhangban befejezett, de elfelejtett novelláját az Olcsó Könyvtár tette közzé (*Jó éjszakát*, Fr.)

Dr. Alszeghy Zsolt.

A MAGYAR SZÉPPRÓZA ERDÉLYI MULTJÁBÓL.

I.

Egyre terebélyesedő erdélyi magyar irodalmunk multba vivő szárait keresgéljük. Felmerül a kérdés: van-e hagyománya annak, a törekvésnek, mely mind szélesebb medret mélyeszt az Erdélyben fakadó szépprózának? Milyen mélyre ereszkednek gyökerei? Kik voltak az első maghintők? Olyan kérdések ezek, melyekre ha feleletet tudunk adni, öntudatát tápláló történelmi távlatot nyer az erdélyi magyar irodalom sokat boncolt kérdése.

Parlagon heverő területe ez a kutatásnak. A tudomány feladata, hogy végig járja és felugarolja a multat, kiássa a rég elfeledett neveket, összeszedje a porlepte tényeket s történetileg igazolja a ma törekvéseit.

A köztudat a magyar regényirodalomban száz esztendőre sem lát vissza. Sőt még az irodalomtudomány is adós a felelettel, hogy egyszerre az öntudatos fejlődés magaslatára lendülő magyar regénynek milyen arányú és milyen méretű előzményei vannak? Pedig egy egész sereg író taposta, törte, csákányolta, kényelmesítette Jósika s a nyomába lépő regényíróink útját. Igazságot és elismerést kell szolgáltatni az úttörő verejtékes munkájának is.

A forrongását élő s modern formáját kereső francia, német, angol regény szele a mi irodalmunkat is megérinti: 1772-ben nyomtatást lát magyarul az első regény. Hosszú időbe kerül, amíg valóban magyar regény lesz belőle. Több mint hatvan esztendeig tapogatózik, bizonytalankodik, amikor végre rátalál önmagára és Jósikára. Addig csak fordításokkal és átdolgozásokkal szórakoztatja a magyar olvasókat. Szárnypróbálgatások ezek, melyekben valóban több a jóakarát, mint a művészi készség. A mai nézőpont előtt értéktelen kísérletekké törpülnek. Történelmi szemmel nézve azonban jelentős értékekké magasla-

nak: ezek szántják fel e műforma talaját s készítik elő számára a fejlődés feltételeit.

E munkában tevékeny részt vettek Erdély magyar írói. Szűkíthetjük ezt a kört így is: Kolozsvár írói. Ez a város a XVIII. század végén és a múlt század elején jelentős gócpontja volt az irodalomnak. Tudós, művelt, széleslátókörű írói vannak, szellemi kapcsolatot tart a francia, német, angol irodalommal s van bátorsága kezdeményező lépéseket is tenni. A református kollégium könyvnyomdája állandóan munkában van s jeles vezetője, Pataki Sámuel, szorgalmasan nyomozza a kiadásra érdemes könyveket.

Ebből a nyomdából kerülnek ki a magyar regény első példányai, amelyek kicsiben visszatükrözik az akkori regény európai képét. A XVIII. században egy különös fajtája vonzza az olvasókat: az államregény. Az abszolutizmus e jellemző időszakában költők és filozófusok keresve keresik azokat az új eszméket, melyek szerint az ideális államot és rendet meg lehetne valósítani. A kor viszonyaival elégedetlen olvasók möhön kapnak ezeken a regényeken. Egy kolozsvári születésű hirneves orvos: *Zoltán József* (1712—1763) már 1753-ban befejezi *Fénélon*-nak a világirodalmat bejáró *Telemach*-ját (1698), de halála után csak húsz év múlva kerül ki a ref. kollégium könyvtárából. Akkor sem volt késő: ami ellen irányult a regény tendenciája, az abszolutizmus, épen virágjában volt nálunk. Különben is ismerte már a magyar olvasó egy másik erdélyi ember, gróf *Haller László* (1717—1751) mármarosai főispán fordításából, kinek munkája Barkóczy Ferenc egri püspök költségén már 1755-ben megjelent. — *Telemach* nagy népszerűsége mellett is szívesen fogadta a XVIII. század Marmontel *Belisaire*-jét (1767). E regény azzal a céllal készült, hogy tükröt tartson a, fejedelmek elé. Az akkori viszonyok közt bámulatos gyorsan eljutott hozzánk. Megjelenése után két évvel *Vargyasi Dániel István* erdélyi földbirtokos, az udvarhelyszéki főkirálybíró fia már kész van a fordításával, amelyről mit sem tudva, a felvinczi ref. lelkész, *Zalányi Péter* is nyomdába adja a maga munkáját. Nyelvünk akkori állapotában nagy merészség volt a francia stílus e remekműveivel próbát tenni. E négy erdélyi magyar íróban volt bátorság a nehézségek legyürésére. Ugyancsak az államregények divata csábitja *Wesselényi Farkas* is fordításra. Kolozsvárt 1778-ban kiadja *Abbé Pernetti* kevés figyelmet keltő regényét, (*Le Repos de Cyrus* 1732), mely

egy szerelmi történet keretében nyújtja a bölcs államkormányzás tanait.

A XVIII. század politikai légköre hozza el hozzánk a szanszkrit eredetű világhíres indiai mesegyűteményt, a *Pancsatantrát* is: az uralkodói bölcsesség e népszerű példatárát. Érdekes, hogy négy fordítója közül három erdélyi ember volt. A marosvásárhelyi születésű *Rozsnyai Dávid* (1641—1718), Apaffy fejedelem török deákja a Konstantinápolyból magával hozott török szerkezetből még 1682-ben lefordít három fejezetet, hogy az udvari ármánykodásra rámutatva, a' hütlenség gyanujából és a börtönből kimentse magát. A Felon-fordító *Zoltán József* is belekezd. Félbemaradt munkáját *Csehi András* folytatja és fejezi be Czegén a Wass grófoknál s Kapronczai Ádám nyomtatja ki 1783-ban a ref. kollégium nyomdáján. — Egy másik nevezetes keleti mesegyűteményt, az Ezeregy éjszaka ellendarabjával keletkezett és Petis de la Croix francia fordításában 1765-ben európai körutjára indult *Ezeregy nap*-ot szintén erdélyi ember ülteti át irodalmunkba: *Deáki Filep Sámuel* (1784—1855) guberniumi fogalmazó készíti el mai napig egyetlen magyar fordítását s Burián Pál adja ki Kolozsvárt (1833—1844). Ugyancsak ő volt, aki lefordítja és Méhes Sámuel kiadásában Kolozsvárt megjeleníti (1820—21) a francia *Barthelemy* apátnak híres utazó regényét (Anacharsis 1788), mely Európaszerte lelkesedést keltett Görögország művészete, tudománya és klasszikus szépségei iránt. Egykorú nyilatkozatokból tudjuk, hogy a magyar olvasók is élvezettel forgatták Barthelemy lelkes szeretettel írt könyvét s hálás elismeréssel adóztak a kolozsvári magyar írónak. Deáki Filep Sámuel egyébként is e kor regényirodalmának legtevékenyebb munkása. Ő ismerteti meg az erdélyi magyar közönséggel Kotzebuet és Lafontainet, kiket a múlt század elején népszerűségben senki utól nem ért, s az ő sugalmazására indítja meg 1814-ben Burián Pál az első erdélyi könyvvállalatot *Téli esték* címmel és azzal a céllal, hogy az „izléstelen semmiségeket” a közönség kezéből kivegye. Sajnos, csak egy kötetet tudtak kiadni s ezzel a jószándékuk meghiusult.

A XVIII. század tipikus angol morális regényének első magyar példányai szintén az erdélyi írók műhelyéből kerülnek ki. A Richardsontól elhíntett és utódaitól megérlelt erkölcsi irányzatnak legértékesebb hajtása, a Goethetől is megcsodált *Goldsmithnek* híres regénye (The Vicar of Wakefield, a tale,

1766) igaz, hogy kissé későn ér el hozzánk, mert *P. Csórja Ferenc* székelyudvarhelyi tanár csak 1822-ben teszi jóvá egy félszázad mulasztását. Trattner közbejött halála s más kiadó keresése még 1831-ig késlelteti a kiadását: ekkor hozza ki a nagyenyedi ref. kollégium nyomdája. Ezzel szemben a morális regény német hajtását, *Gellert* szentimentalizmusban fogant híres regényét (*Leben der schwädischen Gräfin von G.* 1746.) *Tordai Sámuel* kolozsvári pap, a kolozsdobokai egyház esepere, már 1772-ben hozzáférhetővé teszi a magyar olvasók számára. Ugyanő *Derzsi Ö. János* királyfalvi lelkésszel 1781-ben lefordítja és Kolozsvárt kiadja *Mme de Beaumont* európai közkedveltségre vergődött híres mesegyűjteményét (*Magasin des enfans* 1757), mely először viszi be a gyermekszobába a tündérmesét, igaz ugyan, hogy a kor morális irányzatának hatása alatt erkölcsi predikáció formájában. Még egy másik erdélyi adatunk is van az erkölcsi irányzat e korbéli népszerűségéhez: *Bölöni Sámuel*, az udvari kancellária ágense és jogtudósa, egy Richardson-féle megható angol regényt ad ki Kolozsvárt 1794-ben.

A történeti regény terén is találunk komoly erdélyi kísérletet. *Gorove László* (1780—1839) „született szamosujvári fi”, a M. Tud. Akadémia Gorove-pályadíjának alapvetője, a Kartagói háborúból meritve tárgyát (*A jegyesek Karthagóban* 1807), Dugonics hű tanítványának bizonyul. Történetileg szintelen regényén lelkesedtek kortársai. — Még előbb *Aranka György* (1739—1817), az erdélyi nyelvmivelő társaság lelkes alapítója, Victor Gingins de Moiry magyar vonatkozású történeti tárgyú regényét (*Le Bacha de Bude* 1765) dolgozza át, mely a maga idejében azért keltett feltűnést, mert érdekesítő cselekményéből a szerelmi motívum teljesen hiányzik.

A szentimentális és modern lélektani regényt is erdélyi író ismeri fel legegyszerűbben. Amig Kazinczy a *Werthernek* egy egész élettelen utánzatát (*Kayser, Adolfs Briefe*) igyekszik beállítani a mi szerény viszonyaink közé s amig egy jelentéktelen írónk ugyanezt „találós szaporitással általszerkeszti”, addig *Bölöni Farkas Sándor*, a híres utazó, — bár egy kissé megkésve — oly sikerrel fordítja (1819) Goethe világhírű fiatalkori regényét (*Leiden des jungen Werthers* 1774), hogy avult színeiben is versenyre kel az utána következő öt újabb fordítással. Nem is vehették hasznát a későbbi fordítók, mert még ma is kéziratban hever a kolozsvári unit. kollégium könyvtárában ez a legelső magyar Werther. Szerencsésebb volt barátja, a

szintén erdélyi *Kissolyosi Simó Károly*, aki 1823-ban meg is jelenteti sokkal gyengébb fordítását. — Nem hiába nevezte Kazinczy Bölöni Sándort ideális lelkéért magyar Schillernek. Ez az ideálmusa lelkesíti fel *Mme de Staël* (1766—1817) művelődéstörténeti szempontból is híres *Corinne*-jének (1807) fordítására, melyet az irodalomtörténet a modern irodalom első lélektani regényeként szokott emlegetni. Döbrentei bár tapsolt e felséges regénynek, kiadása még sem sikerült. Pedig ezzel a fordítással közelítettük meg legjobban a modern regényt. Akkori viszonyaink azonban még nem értek meg az abszolút becsü művek befogadására.

A magyar széppróza erdélyi multjának első évtizedeiből összehordott adatok igazolják, hogy az erdélyi magyar írók komoly és értékes szolgálatot tettek a magyar széppróza ügyének. Amíg vele egy időben Pest, Kassa és Pozsony sok selejtes holmival rontja az izlést, Kolozsvár az akkori európai irodalom javatermésén teszi fogékonnyá a közönséget erre a merőben új műformára és készíti elő a magyar regény útját. Ez az erdélyi irodalomnak és Kolozsvárnak ez időbeli irodalomtörténeti jelentősége.

Dr. György Lajos.

A TÖRTÉNETI REGÉNYRŐL.

Erdélyben most regény-láz van. Előbb a *Keleti Ujság* hirdetett 10.000 lejes pályázatot erdélyi tárgyú modern magyar történeti regényre, majd az *Ellenzék* tette ugyanazt, de 25.000 lej pályadíjjal. A *Haladás* c. lap- és könyvkiadó társaság programjába vette, hogy évenként 12 kötet könyvet ad ki, melynek legalább fele erdélyi magyar regény lesz. A *Hirnökben* P. Jánossy Béla most kezdte meg legújabb regényének közlését; a *Pásztortűz* egy Petelei kötetet bocsátott közre; a *Vasárnapi Ujság* Pálffyiné Gulácsi Irén régényét hozza. Aradon — hír szerint — három, Nagyváradon két regény van sajtó alatt. Tudomásunk van róla, hogy Gyallai Domokos, Ligeti Ernő, Nyirő József írják regényüket. Nagy Dániel az övét az *Ujságban* már közre is adta. Stb. Egy szóval Erdélyben most regény-láz van. Ennek őszintén örülünk, mert annak mindig tudunk örülni, ha íróink dolgoznak. Azonban amit a kész termésből

eddig láttunk, nem tudta várakozásunkat kielégíteni. Mintha erdélyi íróink nem volnának tisztában a regényírás modern követelményeivel s nem tudnák, hogy legalább minő fokú irodalmi igényeket kell kielégíteniök, ha azt akarják, hogy munkájuk modern magyar regény legyen.

Minthogy mi a kritikát nem eső után való köpenyegnek tartjuk, ezért helyért valónak itéljük az erdélyi aktuális irodalmi kérdésekről a maguk idejében megemlékezni s így ezuttal különösen az említett két pályatétellel kapcsolatban épen a történelmi regény problémájával foglalkozni; megjegyezvén, hogy folyóiratunk következő számaiban más aktuális irodalmi kérdéssről is szándékunk van hasonló elmélkedéseket közölni.

Azoknak, akik ma Erdélyben történelmi regényt írnak, Kemény Zsigmond a mesterük; kódexük Keménynek 1853-ban készült pompás dolgozatai („*Eszmék a regény és dráma körül*” és „*Élet és irodalom*”). E dolgozatok annyira nem avultak el s oly sok jó tanácsot tartalmaznak, hogy egykori értékükből $\frac{3}{4}$ század multán sem veszítettek semmit. Azt tehát, hogy íróink Keményhez járnak iskolába, csak helyeselni tudjuk. Azonban már Gyulai Pál utalt rá, hogy a történelmi regény problémáját Kemény nem fejtette ki egészen. Utóbb Péterfy Jenő mutatta ki, hogy „Keményben a tudományos ember, a boncolgató elme, az előre törő költőt ép úgy irányozta, mint korlátozta is.” Császár Elemér pedig már egyenesen rámutatott arra a nagy távolságra, mi Keményben a költő s a tudós között van. A tanulság ebből az, hogy noha Kemény Zsigmond tanulmányozása íróink részére elengedhetetlen, a történelmi regény problémáját minden idők részére ő sem oldotta meg, miért is íróink ma már nem elégedhetnek meg csupán az ő regényelméletével. E tanulság még bizonyosabb, ha kissé szétnézünk a világ-irodalomban.

A történelmi regényről különböző időkben különbözőképen vélekedtek. Schiller és Humboldt például nem tartották valódi költészetnek, mert úgy vélték, hogy a történelmi, — sőt általában a regényírót munkájában tulságosan a bíráló, illetőleg elemező józanész vezeti. Szerintük a regényíró tulajdpnképen nem *több* a történetírónál, csak ugyanazon szakban dolgozó *más*. Ugyanezt állította br. Eötvös József is, mikor ezeket írta: „A történelmi regénynek azon általános művészi és erkölcsi feladatokon kívül, melyeket ha az író szemei előtt nem tart, minden regény pusztá időtöltéssé aljasul, még egy különös kötelessége jutott, s ez:

népszerűsíteni a történetet. Vagyis: a író ne képzelőtehetségét, hanem azon ismereteket kövesse, melyeket magának, ha lehet, egykorú kútfőkből lelkiismeretes vizsgálódások által szerezhett”. Anélkül, hogy itt a történetírás feladatáról akarnánk értekezni, legyen elég annyit megjegyeznünk, hogy a történelemnek művészi formában való népszerűsítése kétségtelenül nem lekicsinylendő feladat; ennek helyes elvégzéséhez az íróban fejlett stílusos képességnek kell meglenni. Azt azonban állítjuk, hogy pusztán ennyi még nem minden. Először is az, amit ez az elmélet történelemnek nevez, nagyon is határozatlan valami. Nézzünk egy példát. Tegyük fel, hogy valaki a honfoglalás korabeli magyarság életéből akarja venni regényének tárgyát s belőle akar történeti regényt írni. Ugyan melyik történetírónak vonatkozó megállapításait népszerűsítse? S ha bármelyiknek megállapítását fogadja el, vajjon okvetlenül bizonyos lehet abban, hogy az igazságot választotta? Ki biztosíthatja őt arról, hogy az a néhány okmány, ami történetírójának fantáziáját következtetésekre indította, okvetlenül a hiteles valóságnak hű megállapítása s nem tévedés vagy ferdtítés, — mikor szemünkkel látjuk, hogy ma, az írásművészetnek s ténymegállapításnak ezerféle módszerével dolgozó századában is mennyire szubjektív és labilis értékűek a történeti megállapítások. Én azt hiszem, hogy a történetíró, ha valóban művész, soha interpretator szerepre nem vállalkozik, hanem eleitől végig maga írja meg a történelmet s művében minden eseményt úgy igazol, mintha azokat az eseményeket ő igazolná először. Mert az igazi művész munkájának hitelességét sohasem a forrásokra való hivatkozás adja meg, az igazi műalkotásnak önmagáért kell helytállnia. Azt, hogy cselekményéből valami egykor tényleg megtörtént, nem oklevelekre és forrásmunkákra való hivatkozással kell igazolnia, hanem regényének egész koncepciójával és kidolgozásával. A történeti regény az olvasóra azzal a bűvös hatással kell, hogy hasson, amely önmagát igazolja és elhitheti. Ez más szavakkal elmondva aztán azt is jelenti, hogy a történeti regényben, mint általában a költészetben nem a megtörtént dolog az igaz, hanem az, aminek benső erkölcsi s lélektani igazsága s amellet művészi arányossága van. E mondatot Szász Károly („*A történeti hűségről a költészetben*” c. akadémiai pályadíjat nyert dolgozatában) így magyarázta: „A művészetre nézve az igazság maga nem cél vagy legalább nem egyedüli s főcél, hanem csak eszköz a maga céljára, mely a legtelje-

sebb illúzió előidézése. Végre is a költő, ha történeti tárgyat dolgoz is fel, nem történetíró s célja és feladata nem a történeti igazság kiderítése, nem is a történeti kutatás eredményeinek előadása, hanem azoknak saját művészi céljaira való felhasználása. Neki a történet épen úgy csak anyag, mint az élet; ő abból meríteni s azt feldolgozni és mindenek előtt művet alkotni van hivatva”. A történeti regénynek írója ennél fogva sohasem pusztán népszerűsítője a történelemnek, hanem annak egészen eredeti feldolgozója.

Ezzel eljutottunk annak megállapításáig, hogy a történeti regényíró nincs alárendelve a történetírónak, hanem attól független és szabadon alkotó művész, kinek kezében a történelem csak nyers anyag. E nyers anyagnak a művészethez való viszonyát Kemény Zsigmond a következőképen határozta meg: „A történelem egy soha be nem végzett egész, mely a múltból a jelenen át a jövőbe szövi magát s még nagy korszakai sem oly kikerekítettek, mint a theoretikus elmék képzelik, a regénynek ellenben művészileg befejezettnek kell lenni kiformált mesével, megoldott eszmékkel, célhoz vitt tényekkel, lepergett szenvedélyekkel és a katasztrófában kifejezett költői igazságtétellel. Ez némileg akkor is áll, ha regényciklust írtunk. A történelem epikai kényelemmel mozog, míg a regényben több drámai gyorsaság kell. A történelem sok külön fonalakat sző, melyeket nincs szüksége egybekapcsolni, melyeket a tények bölcselme, az idők logikája s a szellem közössége tart össze, de oly észrevehetlen kapcsolatokkal, hogy azok gyakran csupán a későbbi kor történetírói által fedeztetnek fel: ellenben a regényíró gyűlpontba vonja a szétszórt elemeket s mechanizmusában csak a látható kapcsolat bír beccsel. A történelem úgy, amint van, sohasem művészi, a regénynek művészinak kell lenni. Ez eszmékből, ha igazak, következik egy csoport öntudatos hűtlenség, melyet a regényíró kénytelen a tények ellen elkövetni. Ő össze nem függő jeleneteket közös kiinduló pont alá vonhat. Az okoknak és következményeknek szorosabb formát adhat. A megszakított tényeket egymásból serkedőkke és folytonosakká teheti. Egységet idézhet az események zilált csoportjában egy költött jellem vagy egy költött körülmény által. S nagy okoknál fogva s nagy óvatosság mellett még arra is felszabadíttatik, hogy ami a történetben hosszabb idő alatt történt, rövidebbnek képzeltesse; de itt aztán minden botlás sok illúziót ronthat szét. Végre egyes fejleményeknek, melyek tompák voltak,

epigrammai élt vagy drámai elevenséget adhat s egy egész arab gnoma bölcsességét vetheti oly tényekbe, melyekből a történetíró kevés tanulságot tudott volna kifacsarni.”

A történeti regény írója tehát szabadon bánhat a történelemmel, mert az ránézve csak nyers anyag. Hanem azért ennek a művészi szabadságnak is megvannak a korlátai. Első korlátozója a korrajz. A történeti regény nem csupán mese valamely évszázadból. A mese a történeti regényben tulajdonképpen nem is a legfontosabb rész. Noha tény, hogy nem minden történet történhet meg minden évszázadban, annyi mégis igaz, hogy abban a mesében, mely a történeti regénynek előtérében szokott történni, a legritkább esetben van történetyszerűség. Ebben az előtérben végbemenő cselekményben a tragikum vagy komikum csattanója felé összpontosuló szerkezettel siető mese nem szokott soha speciálisan korszerű lenni. A korhűségre, történetiességre törekvés ilyen helyen okvetlenül zavarná a csattanós végkifejlésnek szemléletességét. Ezért van az, hogy az igazán nagy történeti regényírók előtérbe állított meséikben csupán érdekesek, meghatók vagy mondjuk ki magyarául: hatáskeresők. A korhűséget mindig a háttérben juttatják érvényre, hol a mellékszemélyek és mellékeselekmények adják a korrajznak legélesebb vonásait. Ezek az epizódok mindazonáltal nem szabad, hogy amolyan mesterségesen oda-biggyesztett regénytöltelékek legyenek. Kemény Zsigmond sokszor idézett tanulmányának talán legszebb sorait épen annak megmagyarázására szentelte, hogy a jó történeti regényben a korfestő mellékszemélyeknek és epizódoknak miképpen kell belekapcsolódnok az előtérbe állított főcselekménybe. „Aki — úgymond Kemény — valaha a lélek természeté körül búvárkodott, ki a feldolgozandó anyagért valaha kénytelen volt az indulatok és szenvedélyek részleteit vizsgálni s az apró árnyalatokat megkülönböztetvén, művészileg visszaadni; aki ugyanazon érzésnek a csekély külhatások általi ezer módosulásait látja, maga körül zsi bongani hallja, a teremtő szellemével mások által is látható, felismerhető alakokba tudja varázsolni: az oly regényíró, midőn a szoros egység törvényei szerint készült munkát állít is elő, nem örömet száll többé le a jellemek vázolásához, nem hajlandó finom részletek helyett nagyvonalú festvényeket adni s inkább szereti a szenvedélyek általános tipikus formái helyett azok rejtettebb sajátságait, lassú növekedéseit, egyéni megtöréseit, szétágazásait, összegyűlését

s úgy aztán egy katasztrófa átömlését rajzolni. Így pedig természetesen, hogy a regény jellemeinek módosulásai egy csoport apró detailtól s oly finom s oly kicsiny viszonyoktól tétetnek függővé, melyeket a dráma szűk terjedelménél fogva elő nem adhat, de amelyek sem át nem ugorhatók, sem egy ténybe, egy köpcös motivumba össze nem vonhatók anélkül, hogy a jellem alapjai egészen meg ne változzanak, a kompozíció meg ne hamisíttassék és a regényíró lélektani fölfogása pellengérré ne tétessék. Ha a jó regényt detailjaiból kiveszed, kivetted éltető, elevenítő légből. S midőn részleteit általánosítád, ezáltal kipárologtattad a műből az idő zamatját, az egyén sajátosságait, a kor színét, a művészeti tökélyt, a viszonyok pontos rajzát, a valódiságot, az igazságot, a hűséget és elhomályosítád az élet sugarainak megtöréseit, visszatükrözéseit s azt a bűvös világítást, melyet a létező világ vetett a költőre.”

Ezeket a detailokat, epizódokat tulajdonképpen az teszi korszerűekké, hogy a regényíró a korszak erkölcsi fogalmait tette a bennük végbemenő cselekménynek alapjává. Azt, hogy az emberek életösztone valamely korban minő formákban nyilatkozott meg; hogy speciálisan korszerű erkölcsaiknek mik voltak rugói; hogy honnan származtak azon erkölcsi erők, melyek életüket épen olyanná tették, aminő az tényleg volt, — mindezt a jól megválasztott s egymással jól összefüggő epizódok magyarázzák meg. Ezekben van a történeti regény írójának forrásidézéseket helyettesítő valódi önigazolása. A sok mellékeseménynek, mellékszemélynek olyan tarkaságban s mégis olyan határozott jellemmel bíró képben kell összefolynia, mint a természeti tájképek távlati panorámáinak. Ebben a jól megszerkesztett s arányosan kidolgozott háttérben van a történeti regénynek igazi korrajzolása.

A történeti regény problémája azonban nemcsak regénytechnikai probléma. Jósika Miklós („*Regény és regényítészet*” c. könyvében) idevonatkozólag így írt: „Most az oly regény, melyből semmit vagy épen rosszat tanulnak, nem regény többé, hanem tűzbe való firka. Az olvasónak tudnia kell, hogy minő tanokat lehet mint végeredményt munkájából levonni... Történelmi regényekben alig követhet el valaki gonoszabb hibát, mint aki szándékos vagy szándéktalan ferdítéseit által a történelmet főértékétől, tanulságot magokban foglaló eseményeitől fosztja meg. Amit Jósika talán tulságosan nyersen jelölt itt meg, az tulajdonképpen nem egyéb azon kérdés fölvetésénél, hogy vajjon

mindaz, ami a világon történt vagy történik, teljesen véletlenül történt-e avagy a véletlennél hatalmasabb erőnek céltudatos szándéka volt. A történeti regényírónak ezzel a kérdéssel minden kertelés nélkül szembe kell néznie, mert egészen másképen kell regényét megírnia, ha azt a nézetet fogadja el, miszerint mindaz, ami történik, pusztán az emberek csinálmánya s megint másként kell írnia, ha azt hiszi, hogy az egyes emberi történések mögött ott van a sorsnak végzetszerűsége, a mindent magával ragadó szörnyű vihar, mely úgy játszik az egyes emberek, egyes népek vagy egyes korszakok életével, mint a szél az ágról lesodort falevéllal. Más dolog urrá tenni az embert sorsa felett s megint más a történelemben Istennek vagy a végzetnek elhatározásait látni. Jól értsük meg, hogy amiről itt szó van, az nem a szabadakarat problémája, hanem annál sokkal nagyobb dolog. Azt, hogy akaratunk, illetőleg elhatározó képességünk szabad-e vagy nem, az dönti el, hogy értelmünknek működését determinálja-e valaminő velünk született vagy pedig később általunk megszerzett terheltség? Ezt kétségtelenül tudnia kell a történeti regényírónak is, mert hiszen az egyes ember cselekedeteinek motivuma innen ered. Azonban a regény egész cselekményének menetére az egyes ember akaratának szabad vagy determinált állapota nincsen befolyással. Lehet ugyanannyi determinált, mint indeterminált. S megtörténhet, hogy azok, kik teljesen egészséges és ennélfogva szabadelhatározásra kész lelkeletűek, épen azt fogják tenni, amit a determináltak. Ez esetben önkényt megszűnik a szabadakarat kérdésének fontossága a regényíró számára. Amiről itt szó van, az egészen más dolog. Gróf Tisza István egy kevésbé ismert dolgozatában (*Barras emlékiratai* ismertetésének végén) ezeket írta: „Az emberiség sorsát nem pusztá véletlen intézi. Egyes, a történelmi kapcsolatból kiszakított események látszhatnak olykor a véletlen játéknak; de tekintsük őket a magok benső összefüggésében s megilletődve fogjuk az emberiség sorsát intéző bölcs gondviselés ujjának nyomát fölismerni azokban. Nem vak sors szeszélye hányja az emberiség hajóját cél és rendszer nélkül ide s tova, egy bölcs kéz vezeteti azt megpróbáltatások, szenvedések, vérontások sziklái és zátonyai között mindig tovább magasztos rendeltetése felé. Kicsinyek és nagyok, gyengék és erősek, egyesek és nemzetek öntudatlan eszközök az ő kezében.”

Állítsuk e felfogással szembe, a világirodalom egyik legna-

gyobb történeti regény írójának, gr. Tolstoj Leónak felfogását (a „*Háború és béke*” utószavából): „A tudomány nem ösmeri el a régieknek azt a felfogását, hogy az Istenség közvetlen részt vesz az emberiség dolgaiban... Hogy miért zajlik le egy-egy háború vagy forradalom, azt nem tudjuk; csak azt tudjuk, hogy úgy az egyik, mint a másik cselekvés végrehajtására az emberek bizonyos csoportba tömörülnek, amelyben valamennyien részt vesznek; és azt mondjuk, hogy ez így van, mert másként nem képzelhető s mert ez törvény. A történelem törvényeinek a megösmérése céljából pedig teljesen meg kell változtatnunk buvárkodásunk tárgyát, békét kell hagynunk a cároknak, a minisztereknek és a tábornokoknak s azokat a hasonnemű és végtelenül kis elemeket kell vizsgálnunk, amelyek a törvényeket irányítják. Hogy ezen az úton egy ember mennyire viheti a történelem törvényeinek a megösmérését, azt senki meg nem mondhatja: az azonban nyilvánvaló, hogy csak ezen az úton van meg a lehetősége annak, hogy a történelem törvényeit ellessük.” Tolstoj szerint nem nagy eszmék, nem nagy emberek csinálják a történelmet, hanem csinálódik az önmagától. Az emberiségen koronként láz vesz erőt, mi megzavarja addigi életének nyugodt, csöndes menetét. Az emberek elkezdenek idegesen kapkodni; olyan dolgokon törik fejüket, miket azelőtt örületnek tartottak volna. Szaladgálnak, mint megzavart hangyaboly gyűlnek össze vagy oszlnak szét, nyomukban mindenütt vért és pusztulást hagyva hátra. „A forradalmat is, Napoleont is — mondja Tolstoj, az emberi akaratok összessége hozta létre s csakis ezeknek az akaratoknak az összessége türte meg vagy semmisítette meg őket.” Az emberiségnek e koronként előálló lázas állapotát nem tudjuk semmiféle okra visszavezetni. „Ezekre a jelenségekre az ok fogalma nem alkalmazható.” A fatum titkos hatalma működik itt; s a legtöbb, mit az ember itt megtudhat, az, hogy *meglátja* minden kis sóhajtásban, minden szellő lebbenésben az örökkévalóság viharának léglengését. A történelem s következőleg a történeti regény is ennek a fatumnak, a kifürkészhetetlen sorsnak a bemutatása. Hogy ezzel a felfogással is lehet nagyszerű történeti regényt írni, azt a „*Háború és béke*” vagy „*Karenina Anna*”, illetőleg Tolstojnak egész írói munkássága bizonyítja.

Említsük még végül Jókainak felfogását. Jókai az *Egy az Isten*-hez csatolt jegyzeteket a következő kijelentéssel vezette be: „Magam is éreztem, hogy jelen regényemnek tárgya annyira

ismeretlen a jelen közönség előtt s a korszak eseményei, melyben az játszik, annyira határosak már a meséssel, hogy némi igazolással tartozom az elbeszélés valószínűségének. Azért hoztam fel tehát csupán az igazoló adatokat, mert éreztem, hogy regényemnek erkölcsi iránya halomra dönthető lenne, ha csak egyet is azok közül a végzetes gondolatok közül, mint az igazzal ellenkezőt lehetne bemutatni. Igazolnom kellett, hogy mindazokat nem a véletlen, nem a vakeset, de valóban egymással küzdött erkölcsi ellentétek következetes harca idézte elő; mely erkölcsi tusa érezhető volt a családi tűzhely magányától elkezdve egész a csatatérig s kiterjedt a kormányzat magaslatáig, mindenütt követelte áldozatait, romokat hagyott emlékül maga után s végződött az egyik fél teljes és ismételt bukásával: s amely bukás annál nagyobb volt, mert a hatalom korlátlan birtokában levő eszme vezetőit rántotta le a porba.” Hibás dolog tehát — miként ezt Gyulai Pálnak kritikai iskolája tette — azon szempontból mondani Jókainak regény-költészetéről végső ítéletet, hogy a realizmus („a történeti hűség”) mennyiben érvényesül benne. Jókai költészete a történeti, — illetőleg általában a regény-költészetben egészen önálló és saját egyéni jellemmel bíró típus, amit önmagából lehet és kell megérteni. Hogy ilyen felfogással mit lehet alkotni, azt Jókain kívül Gárdonyi Gézának és Herczeg Ferencnek történeti regény-költészete mutatja.

Talán nem szükséges még tovább részletezni mondani-valónkat. A jóakarátú olvasó ennyiből is megérthette, hogy minő igények azok, amelyeket az egyetememes irodalom mai színvonalán a történeti regénnyel szemben támasztanunk lehet és támasztanunk kell. Hogy íróink ily nagy igényeket ki tudnak-é elégíteni, az az igények jogosultságát nem teheti vitássá. Ha hisszük, hogy a magyar szépirodalom ma is versenyképes, akkor igenis jogunk van megkivánni íróinktól, hogy műalkotásaikkal ne szállítsák le szépirodalmunknak általánosan elismert magas színvonalát. Jóleső érzéssel tesszük hozzá, hogy ettől — nagy általánosságban szólván — félni nincs is okunk. Tehetségben, törekvésben s nagy reményekre feljogosító *kísérletekben* nincs hiány. Hísszük, hogy a teljes siker sem fog soká váratni magára. Csak, sem az írók, sem az olvasók ne elégedjenek meg közepes írásokkal. A magyar szépirodalom multja drága és nagy örökség: a nagy igényekhez történeti jogunk van!

Dr. Borbély István.